

Szilágyi Ágnes Judit

A társadalom összetétele a függetlenné váló Dél-Amerikában: Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay¹

Abstract

This paper focuses on four Latin American countries, Argentina, Brazil, Paraguay and Uruguay, and it provides an overview of their societies in the early nineteenth-century. The aim of a comparative analysis is to touch the social conditions and to describe the greatest continuities and discontinuities between the colonial and national periods. Also examined the impact of independence of La Plata region from Spain and Portugal.

Keywords: society in late-colonial and post-independence period, Argentina, Brazil, Paraguay, Uruguay.

A Wittman Tibor életművét értékelő írások gyakran kiemelik, hogy mind a Németalföld, mind Latin-Amerika történetére vonatkozó munkáiban a politikatörténeti szempontot a gazdaság folyamataira, a szellemi jelenségekre, s a társadalom szerkezetére vonatkozó vizsgálatokkal is gazdagította.² Ezért választottam a történész-tanár életműve, személyisége emlékének szentelt konferencián előadásom témájául egy a déli Dél-Amerika társadalmával foglalkozó, szintézis jellegű témát.

Több olyan tényezőre szeretném felhívni a figyelmet, melyek a La Plata vidék szomszédságát - az európaiak „*fehér Amerikáját*”³ - tekintve két nagy (Argentína, Brazília) és két kisebb (Paraguay és Uruguay) állam keretébe rendezik a gyarmatok lakosságát a 19. század első harmadában. (E négy függetlenné váló országnak a korai történetét nem önkényesen vizsgálom együtt, hiszen a brazil kutatók - Moniz Bandeira professzor nevezetes könyve⁴ óta - előszeretettel illesztik a témát regionális összefüggésekbe.)

¹ Az itt közölt tanulmány a *Latin-Amerika 1750-1840 - A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig* című átfogó kötet megírása során született. 2013-ban a könyv meg is jelent a L'Harmattan Kiadónál, a Károli Könyvek sorozatban. A szerző munkájához támogatást kapott a TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-003 „*Európai léptékkal a tudásért, ELTE*” projekt „*Kultúrák közötti párbeszéd*” alprogramjától.

² Bővebben, SZILÁGYI Ágnes Judit: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban*, Paltinus, Budapest, 2007. 143-150. és újabban ANDERLE Ádám: *Wittman Tibor a magyar történetírásban*, AETAS, 28: (1), (2013) 137-147.

³ A kifejezést Antônio CÂNDIDO használja az *Irodalom és fejetlenség* című esszéjében (ford. SCHOLZ László). IN: SCHOLZ László (szerk.): *Ariel és Kalibán - A latin-amerikai esszé klasszikusai*, Európa, Budapest, 1984. (459-474) 463.

⁴ Luiz Alberto Moniz BANDEIRA: *O expansionismo brasileiro e a formação dos Estados na Bacia do Prata: Argentina, Uruguai e Paraguai, da colonização à Guerra da Tríplice Aliança*, 3. kiadás: Revan; Brasília, Editora UnB, Rio de Janeiro, 1998. (1985).

Korszakunkban, a 18. és a 19. század fordulóján a civilizált világ ezen vidéken egymástól viszonylag független gócpontokban összpontosul, melyeket hegyek, járhatatlan erdők, végtelen puszták választanak el. A feltáratlan belső területeken az államhatárok kijelölése legalább annyira nehéz, mint az eszmei, vagyis a nemzeti keretek megteremtése. Az 1980-as évek óta –már Wittman pályájának lezárulta után – alakult ki a történeti irodalomban az az irány, mely fokozott érdeklődéssel fordult a nemzeti kohézió problematikájára, pontosabban ennek ellentéte, a fiatal államok fennhatósága alá kerülő, összetett társadalom, a rétegzett lakosság széthúzó csoportjainak, konfliktusokkal terhelt egymás mellett élése felé. Miközben a korszakkal foglalkozó szerzők egyre árnyaltabb társadalomtörténeti képet bontottak/bontanak ki a független latin-amerikai államok vonatkozásában. Lássuk most országok szerint, melyek is e bonyolult társadalomszerkezet legfontosabb összetevői.

Argentína

A 18-19. század fordulóján a La Plata vidékén két dologgal lehetett jól keresni: marha tenyésztéssel, s főként az ebből származó termékek (sózott marhahús, nyers bőr stb.) Európába irányuló kereskedelmével. Buenos Aires, ma úgy mondanánk, multikulturális társadalmában az utóbbi üzletágot a spanyol és a brit kereskedők tartották kézben.⁵ Helyzeti előnyüket (európai kapcsolatrendszerüket és mentességüket a helyi adók, így a háború terhei alól, valamint nagyobb tőkeerejüket) kreol versenytársaik nem tudták ellensúlyozni.

A kreol (*ciollo*), sajátos társadalmi kategóriaként Latin-Amerikáról alkotott fogalmaink között úgy rögzült, mint, ami általánosságban jelöl minden Amerikában született fehér alattvalót. Róluk pedig azt tartottuk, hogy a függetlenség motorjai voltak Dél-Amerika szerte. Ez a megállapítás azonban az utókor terméke, csak az 1870-es évektől vetült vissza a jó fél évszázaddal korábbi viszonyokra. (Ehhez hasonlóan, az egységes argentin nemzet képzete az 1940-es évektől kezdi végleg elmosni a száz évvel korábbi társadalom horizontális és vertikális különbségeit).

Korszakunkban a helyi elit a távolsági kereskedelmet nagyrészt az európaiakra hagyta, tőkét inkább földvásárlásba fektette, marhatenyésztő nagybirtoka exportra termelt. Buenos Aires provinciában ezeknek a gazdaságoknak a fénykora az 1820-50-es években volt. A használatba vont terület kiterjesztése az indián földek rovására történt, és nemcsak a magántulajdon, hanem döntően az állam javára. A La Plata-i Egyesült Tartományok, a későbbi Argentína első elnöke, Bernardino Rivadavia (1780-

⁵ Vö. John LYNCH: *The Spanish-American Revolutions, 1808-1826*, W.W. Norton & Company, New York, 1973. 79-87.

1845, elnök 1826-27-ben) elképzelését tükrözte az örök-haszonbérletre vonatkozó törvény (*ley de enfiteusis*), melynek elvei 1822-től Buenos Aires tartományban, majd az alkotmányozó gyűlésen történt 1826-os⁶ elfogadásától kezdve a többi provinciában is érvényesültek. Az állam nevében elfoglalt földek tíz évre rögzített feltételekkel, és a jogviszony megújíthatósága mellett kerültek bérbe adásra. Ez a kincstár számára fontos bevételi forrást jelentett a függetlenségi háború költségeinek fedezéséhez. A rendszer bár magában hordozta a korszak legégetőbb problémájának, a földkérdés megoldásának lehetőségét is, ám végrehajtása során mégsem a kistermelői réteg erősödött meg, hanem a nagybirtok további akkumulációja következett be. John Lynch szerint 1824 és 1827 között a magánhasználatba került, nagy földadományok - összterülete 6,5 millió acre (kb. 26 ezer km²) - mindössze 112 személy illetve vállalkozás között oszlott meg, ebből tíz volt olyan, mely több, mint 130 ezer acre (kb. 526 km²) nagyságú földet kapott. Az 1830-as években újabb, mintegy 21 millió acre (kb. 85 ezer km²) közföldet osztottak ki hosszú távra, 500 magán használó számára. Ez az időszak döntő jelentőségű volt a latifundiumok kialakulása szempontjából.⁷ A külföldi kereskedelmi konkurencia és a kedvező kormánypolitika következtében az argentin befektetők tehát egyre inkább a földszerzés felé fordultak. A korábban nem túl széles nagybirtokos réteg kibővült, csatlakoztak hozzá a tehetős Buenos Aires-i polgárok (politikusok, katonák), akik szintén nagy koncessziókhoz jutottak. Ez az új birtokos réteg lett a függetlenség időszakának társadalmi elitje. A fiatal argentin állam ugyanakkor - Rivadavia eredeti elképzeléseitől eltérően - nem vált elég erőssé ahhoz, hogy a klientúráját, nagyhatalmú földesurait stabilan a központi hatalom alá rendelje. Ráadásul, gazdasági és politikai ereje mellett az állattenyésztő nagybirtokos (*estanciero*) a helyi katonai hatalmat is birtokolta. Tekintve, hogy az ország függetlenségéért küzdő kormány haderejét a spanyolok elleni harc két fronton (a partvidéken és az Andok térségében) is lekötötte, a belső területeken a katonaságot a helyi milícia képviselte. Legénysége a birtokok népéből szerveződött, parancsnoka pedig maga a birtok ura volt. (Például Juan Manuel de Rosas (1793-1877) - aki praktikusán argentin elnök-diktátor 1829-32-ig és 1835-52-ig - fegyvereseiből valóságos magánhadsereg szerveződött ebben az időszakban.) Ezek a csapatok ugyanakkor nélkülözhetetlen segítséget jelentettek a spanyolok elleni küzdelemben, hiszen a royalisták kegyetlensége (a lázadók levágott fejének kitűzése az utak mentén, vagy az, hogy a hadifoglyokat rabszolgaként eladták) folytán a vidék ellenszenvé is egyre nőtt irántuk.

⁶ Benjamin KEEN – Keith HAYNES: *A History of Latin America*, 8. kiadás, Houghton Mifflin, Boston, 2009. (1999), 206-207.

⁷ LYNCH (1973): 81.

A néhány száz családot jelentő, szűk nagybirtokos réteg mellett a függetlenné váló Argentínában többszázezer egyszerű ember élt⁸, döntő többségük vidéken. A latifundiumokon főként szabad pásztorok – kiváló lovasok és jeles vadászok – és föld nélküli parasztok (*peón*) dolgoztak, akik a társadalom etnikailag és kulturálisan kevert (*mestizo*) rétegét alkották. Kontrollálásukra, szabad mozgásuk korlátozására a független argentin köztársaság több intézkedést vezetett be. Az engedetlen földműveseket gyakran - bűnözőkkel együtt - küldték katonai határszolgálatra vagy nehéz kényszermunkára. Törvényt hoztak a nomadizálás ellen, a vidék marginális lakóit regisztrálták, személy azonosítót kellett maguknál hordaniuk, és igazolást arról, hogy alkalmazásban állnak. Megtiltották, hogy szabadon vadásszanak.⁹ A későbbi (1868-1874) elnök, Domingo Faustino Sarmiento (1811-1888), aki az 1820-as években hosszabb időt töltött az argentin vidék lakói között, így számol be tapasztalatairól: „... az emberek nagy többsége a vidéken él, amely általában csupa síkság, s ezért majd mindenütt ... legeltetésre alkalmas ... Mendoza és legfőképp is San Juan tartománya nem rendelkezik a művelés nélküli föld említett tulajdonságaival, ezért a lakosai elsősorban mezőgazdasági termékekből élnek. [...] Az asszonyok a házat őrzik, főznek, juhot nyírnak, tehenet fejnek, sajtot készítenek és ruhának való durva vásznat szőnek; minden háztartási munkát, minden ház körüli teendőt az asszonyok látnak el: szinte minden munka az ő vállukat nyomja; még jó, ha a férfi egy kis kukoricát termel a családjának, hisz a kenyér ott nem mindennapi táplálék. A gyerekek, nagy örömeikre, lasszóval és golyós pányóával teszik próbára az erejüket és ügyességüket, ... amikor már meg tudják ülni a lovat – nem sokkal azután, hogy megtanultak járni -, lóháton látnak el egy-egy feladatot; később, amikor megerősödnek, egyre csak a vidéket járják lóháton, ... és megtanulják a lovaglás minden fortélyát ...”¹⁰

Argentína vidéki lakosságának kisebb hányadát tették ki az indiánok. Közöségeik főleg az Andok lábánál és az elhagyottabb partvidékeken éltek, többnyire mezőgazdasággal foglalkoztak, de a formálódó argentin nemzeti piactól teljesen függetlenül tevékenykedtek. A fehérek által működtetett gazdaságba jószerivel csak az észak-nyugati cukor ültetvényeken kapcsolódtak be földművesként.¹¹

⁸ A köztársaság első hivatalos népszámlálására ugyan csak 1869-ben került sor, de a becslült adatok szerint a lakosság 1800-ban mintegy 550 ezer, 1809-ben 610 ezer, 1825-ben 766 ezer és 1839-ben 926 ezer fő volt. Vö. Ramiro A. FLORES CRUZ adataival, melyeket a Buenos Aires-i egyetem honlapján olvasható műhelytanulmányában közölt: *El crecimiento de la población argentina*, http://www.iigg.fsoc.uba.ar/pobmigra/archivos/Ramiro_Flores/Crecimiento.pdf (2010. V. 23.) 2.

⁹ Vö. Tulio HALPERIN DONGHI: *La Expansión Ganadera en la Campaña de Buenos Aires (1810-1852)*, *Desarrollo Económico* Vol. III, Nº1-2., (1963) 43-49.

¹⁰ Domingo Faustino SARMIENTO: *Az Argentin Köztársaság természetrajza és a belőle fakadó jellemek, szokások és eszmék* (ford. SCHOLZ László). IN: SCHOLZ (1984): (13-31) 24, 28-29.

¹¹ LYNCH (1973): 83.

A gyarmati korszak végén a mai Argentína területén mintegy 30 ezer volt a rabszolgák száma, ez a lakosságnak 8%-át tette ki. Számuk a városokban különösen magas volt, így például Buenos Airesben 15 ezer fekete és mulatt élt, többségében rabszolgák.¹² A háztartásokban, a kereskedelemben és az iparban alkalmazták őket nehéz, kétékezi munkára. A függetlenné válás folyamatában hamarosan megjelent a rabszolgaság fokozatos felszámolásának eszméje: már az 1812 április-májusi dekrétumok kimondták a rabszolga import és az Egyesült Provinciákon belüli kereskedelem végét, 1813 februárja után pedig az országba hurcolt rabszolgákat automatikusan szabadnak kellett tekinteni (érvényt szerezni a rendelkezésnek, főleg a rabszolgatartó Brazília közelsége és a folyamatos illegális kereskedelem miatt szinte reménytelen volt, a helyzet csak 1825 után javult jelentősebben, mikor angol-argentín megállapodás született az emberkereskedelem végleges megszüntetéséről); ugyanakkor a spanyolok ellen harcoló rabszolgáknak 5 év katonai szolgálat után szabadságot ígértek; a XIII. (1813) év alkotmányozói (*Asamblea del Año XIII*) kimondták azt is, hogy az 1813. január 31. után, rabszolga anyától az Argentin Tartományok területén született gyermekeknek joguk van arra, hogy szabad emberként éljenek (*libertad de vientres*). A törvényt a politikai centrumban fogadták el, a vidék föderalistái azonban erősen vitatták. Ezért egy márciusi dekrétummal mindjárt késleltetni igyekeztek az intézkedés hatását, azok érdekei szerint, akik sok pénzt fektettek rabszolga vásárlásba, és akik úgy érezték, a rendelettel sérülne a magántulajdonhoz való joguk, és jelentős vagyonszétessel kellene számolniuk. Tehát az elvileg szabadnak született gyermekeket 20. életévükig uruk birtokához kötötték, ott kellett dolgozniuk 15 éves korukig ingyen, majd még öt esztendeig, jelképes havi fizetésért.¹³ Bár a rabszolgák aránya fokozatosan csökkent, maga az intézmény az 1853-as alkotmány tiltó rendelkezéséig megmaradt.

Paraguay

A dél-amerikai szubkontinens belsejébe zárt paraguayi terület társadalma sok tekintetben hasonlít az argentin sajátosságokra, a struktúra nagyjából azonos, azonban a lélekszám jóval kisebb és az életkörülmények szegényesebbek. A birtokok kisebbek, és mivel a mai Paraguay területe a spanyol birodalom határvidéke, a lakosság folyamatos harcban áll részben a portugálokkal, részben az indiánokkal.

Egyes történészek szerint a 18. század végén a 100-200 ezer fős népesség

¹² John LYNCH adatai szerint 1822-ben Buenos Aires lakossága 55 416 fő volt, közülük 13 685 (24,7%) fekete vagy mulatt. A köztársaság rabszolgaság ellenes intézkedései ellenére 10 feketéből 6 ekkor még mindig rabszolga sorban élt. Uo. 85.

¹³ LYNCH (1973): 84.

döntő része a létminimum szintjén vegetált, csak egy igen szűk réteg volt valamivel jobb anyagi helyzetben, és több mint ötezren a szegénységi küszöb alatti körülmények között éltek.¹⁴ Justo P. Prieto becslései még arra mutattak, hogy a függetlenné válás időszakában a paraguayiak majd 70%-a amerikai születésű fehér, 20% körüli volt a feketék és mulattok és 10% az indiánok (nagyreszt *guaraník*) aránya, míg néhány száz az Ibériai-félszigeten született spanyol élt e vidéken.¹⁵ Azonban az újabb kutatások alapján megdőlni látszik a nemzetépítők korábbi elmélete, miszerint a függetlenné váló Paraguay alapvetően a fehérek katolikus és spanyol nyelvű társadalmá lett volna. Egyre több szó esik a publicisztika és a tudományos közlemények¹⁶ szintjén is arról, hogy 1811-ben a paraguayi lakosság mintegy felének lehettek afrikai gyökerei, illetve arról, hogy a fehér telepesek gyorsan beolvadtak a döntően indián közegbe és az ország népének 90%-a a *guaraní* nyelvet használta, míg a spanyolt mindössze 10%. A *guaraní* ma is az ország egyik hivatalos nyelve, irodalmi nyelvként is használatos, és az 1990-es évek óta kötelező iskolai tantárgy. A lakosság jelentős része kétnyelvű.

Az önálló fejlődési irányt, az argentin tartományoktól való elkülönülést több tényező is indokolhatja tehát. Az 1970-es években a történészek a La Plata dominanciájával szembe szegülő paraguayiak spontán ellenállásának lelki okairól, egyben a nemzeti kohézió elemeiről így vélekedtek: bár a szárazföld belsejébe zárt Asunción – az egyetlen jelentősebb város – környékén kevesen élnek és szegényesen, azonban köztük igen erős a szolidaritás. Összetartozás érzésük a közös szenvedésből táplálkozik, az ellenállásból, és a lappangó felháborodásból, amit az a méltatlan helyzet táplál, hogy az ő nyomoruk idegenek fényűzését szolgálja. A nehézségek és a harag idővel valamiféle kollektív büszkeséggé lényegül át, a paraguayiság eszméjévé, és egyre gyakoribb szó lesz a „haza”, mely erős helyi és regionális tartalmat kap.¹⁷

1810 júniusában összeül az Asunción környékiek önálló gyűlése. Ez is egyfajta kibővített *cabildo*, mint a néhány héttel korábban alakult Buenos Aires-i. A 200-250 résztvevő mind paraguayi, tekintélyes, helyi polgár, főleg tehetősebb emberek, olyan nagybirtokosok, akik maguk tartják kézben

¹⁴ Vö. Uo. 105.

¹⁵ Justo PRIETO szerint 800-an, ld. *Paraguay, la provincia gigante de las Indias*, Archivo del Liberalismo, Asunción, 1988. 85. Az amerikai kutató, John Hoyt WILLIAMS 300 főre teszi az európai kolónia 1811-es méretét, ld. *Parauayan Isolation under Dr. Francia: A Re-Evaluation*, *Hispanic American Historical Review*, Vol. 52. N° 1., (1972) (102-122) 115.

¹⁶ A kérdéshez újabban ld. Ignacio TELESKA: *Tras los expulsos. Cambios demográficos y territoriales en el paraguay después de la expulsión de los jesuitas*, CEADUC, Asunción, 2009.

¹⁷ Hipólito Sánchez QUELL: *Estructura y función del Paraguay colonial*, Casa América, Asunción, 1972. IV. rész, 3. fejezet. *Biblioteca Virtual del Paraguay* anyagában. www.bvp.org.py (2010.X.20.).

termékeik exportját is. A kistermelőket és az indián lakosságot senki sem képviseli ezen a tanácskozáson, ahol kidolgozzák Paraguay Tartomány Ideiglenes Alkotmányát. Ekkor a többség még spanyol párti. Köztük a legerőteljesebb disszonáns hang José Gaspar de Franciáé (1766-1840), az ügyvéd, aki kijelenti: „*Paraguay nem spanyol birtok többé, de nem is Buenos Aires provinciája. Paraguay független és köztársaság.*”¹⁸ 1812-ben nemzeti zászlója, 1813-ban nemzeti címere van már az országnak, és még ebben az évben számos dokumentumban jelenik meg a *República de Paraguay* megnevezés.¹⁹ Az ország himnusza ugyan csak néhány évtizeddel később születik meg, de magyar vonatkozása miatt mégis említést érdemel. Zeneszerzője a kalandor természetű, kiváló katonazenész Debály Ferenc József (1791-1859) *alias* Francisco José Debali, aki 1838-ban érkezett Dél-Amerikába, és Uruguayban telepedett le, ahol karnagyi és zeneszerzői tevékenységével nagy elismerést vívott ki. Az 1840-es években az uruguayi himnusz megkomponálása után hasonló feladatot kapott Paraguayban is. Mindkét esetben a neves uruguayi költő, Francisco Acuña de Figueroa (1791-1862) egy-egy versét dolgozta fel.²⁰

A paraguayi patriótákkal szemben hiába való a Buenos Airesből vezérelt kereskedelmi blokádnak és a katonai akció Manuel Belgrano (1770-1820) irányításával. Ötezer felfegyverzett, harcedzett katona áll szemben a La Palta vidékről kivezényelt 700 fős²¹ rendteremtő csapattal, mely eleinte könnyen hatol előre, de Asunción közelében megtorpan, és aztán két súlyos vereséget is szenved: 1811. január 19-én a Paraguarí folyónál, a Bernardo de Velasco (1765 körül - 1822 körül) vezette paraguayiaktól, majd visszavonulóban, 1811. március 9-én Tacuarínál, Manuel Atanasio Cabañas (1768-1828) csapataitól. Végleg eldőlni látszik, Spanyol-Amerika nem marad egyben függetlenné válása után, hanem kisebb országokra tagolódik, továbbosztva még az alkirályságok területét is.

Paraguay az önálló államiság útjára lép, az új köztársaság viszonylag hamar, 1811-től stabillá válik dr. Francia irányításával, akinek rendszerét John Lynch pseudo-populista diktatúrájának nevezi, szembe állítva a Spanyol-Amerika más országaiban létrejövő, az arisztokrata elit által irányított liberális demokráciákkal.

Bár Francia a jelszavak szintjén sokszor hangsúlyozta, hogy a nagybirtokos arisztokráciával szemben a szegény *guaraní* parasztok

¹⁸ Vö. Mario MAESTRI: *A revolução de maio de 1810* (3), Correio da Cidadania (São Paulo) 2010.08.21 <http://www.correiciudadania.com.br> (2010. IX. 8.).

¹⁹ ANDERLE Ádám: *Nemzetudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században*, Kossuth, Budapest, 1989. 42.

²⁰ Történetét bővebben ld. SZABÓ László: *Magyar múlt Dél-Amerikában*, 2. kiadás, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. (1978), 134-148 és TORBÁGYI Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004. 129-131.

²¹ Vö. LYNCH (1973): 107.

pártfogója, rendszerétől igen távol állt a mélyre ható, valódi társadalmi reform. A rabszolgaság intézménye például túlélte még magát a diktátort is, 1842-ig nem szűnt meg, és nem csak magántulajdonosok alkalmazták, hanem az állam kezelésében lévő gazdaságokban is szokványos volt. Ugyan úgy, ahogy az indián kényszer munka, amivel az egykori jezsuita missziók földjeit műveltették.²² A békés *guaraní* lakosság szó nélkül túrt, az egyszerű parasztok és farmerek - szervezetlenségük okán is - szintén passzívak voltak. Talán az egyetlen terület, ahol a meghirdetett társadalmi reform forradalmi jellege megmutatkozott, az európaiak ellen irányuló, faji alapú diszkrimináció volt. Dr. Francia ugyanis megtiltotta, hogy a fehérek egymás között házasodjanak, hogy ezzel törje meg a szűk, elszigetelődő elit felsőbbrendűségi tudatát.²³

Brazília

A napóleoni seregek elől a portugál királynő, I. Mária (1777-1816) és udvara, élén a ténylegesen kormányzó János régens herceggel²⁴ ekkoriban (1808-1821) amerikai gyarmatán, Rio de Janeiróban rendezkedett be. Brazília 1815-ben az anyaországgal megegyező státust kapott a Portugália, Brazília és Algarve Egyesült Királysága (*Reino Unido de Portugal, Brasil e Algarves*) nevű formáción belül.

A régens herceg 1810 szeptemberében gazdaságpolitikájáról szóló pátensében²⁵ a portugál birodalomban élő alattvalóit a következőképpen szólja meg: „*Clero, Nobreza e Povo*” – Klérus, Nemesség és Nép. A korabeli felfogás szerint tehát ezek voltak a társadalom alapkategóriái, a rabszolgákról - akik akkor a brazíliai népesség majdnem egyharmadát tették ki - nem esett szó. Az 1822-ben függetlenné vált brazil császárság területén, mai becslések szerint 1823-ban 2 millió 810 ezer szabad ember élt, ebből 43 ezer Rio de Janeiróban,²⁶ akik ekkoriban kezdtek nyíltan politizálni. A sajtó növekvő szerepe ellenére a szóbeliség, a város különböző színterein létrejövő közösségi fórumok még igen fontosak voltak a közvélemény formálásában. Az 1790-es évektől kezdve a városi nép -

²² Uo. 105, 116-117.

²³ WILLIAMS (1972): 115.

²⁴ Portugáliát ekkor már ténylegesen a későbbi VI. János (1816-1826) irányítja, régensi minőségben, a bomlott elméjű királynő, I. Mária helyett. Ünnepeyes koronázására azonban csak anyja halála után két évvel, 1818-ban kerül sor, szimbolikus és európai uralkodóház esetében eladdig egyedül álló módon, amerikai, brazil földön. Vö. Patrick WILCKEN: „*A Colony of a Colony*” *The Portuguese Royal Court in Brazil*. IN: *Symposium Imperial Trauma, Part 1*, Duke University Press, 2005. (249-263) 259.

²⁵ Közli Ernesto RODRIGUES (szerk.): *A Corte Luso-Brasileira no Jornalismo Português (1807-1821)*, Lisboa, s.l., 2008. 93-96.

²⁶ Az adatokat vö. Lúcia Maria Bastos P. NEVES: *Cidadania e participação política na época da independência do Brasil, Cad. Cedes (Campinas) Vol. 22, Nº 58, (2002) (47-64) 54.*

kisztisztviselők, kézművesek, boti eladók, bakák stb. – szokásává vált, hogy a köztereken, boltokban, ivókban vitassák meg az aktuális eseményeket, esetleg egy nyilvánosan felolvasott újságcikk alapján. Széles körben elfogadott volt a társadalmat három kategóriára osztani: az uralkodó család tagjai illetve a fehér arisztokrácia vezető szerepét csak kevesen vitatták; ugyanakkor azonos polgárjogi kereteket tartottak méltányosnak a szabadok (persze csak a szabad férfiak) - legyenek azok fehér munkások, művészek, nagykereskedők, orvosok vagy akár kevert etnikumú felszabadítottak - „nagy családja” számára; és természetesnek vélték, hogy semmiféle jog nem illeti meg a rabszolgákat, akik etnikailag és életkörülményeiket tekintve épp olyan heterogén csoportot alkottak, mint a szabadok (a megbecsült dajkától vagy házi tanítótól a cukor ültetvények vagy bányák legembertelenebb körülmények közé kényszerített munkásáig). Igaz, hogy a felvilágosodás szellemében a 18-19. század fordulóján több brazil gondolkodó hangot adott rabszolgaság ellenes nézeteinek,²⁷ a függetlenné válással azonban az alapvető társadalom szerkezet nem változott meg Brazíliában. Pedig a rabszolgák, akiknek végleges felszabadítására csak a második császárság legvégén, 1888-ban került sor, a maguk módján szintén bekapcsolódtak a politikába. Gilberto Freyre írja le: „A császárság idejének pártharcai során a szolgaszállásos négerrei éppúgy, mint az udvarházakban élő fehérek „liberálisokra” és „konzervatívokra” oszlottak, és ők is részt vettek a fehérek választási hadjárataiban, megbicskálták egymást, borotoakésekkel és bunkókkal estek egymásnak. ... A nagy családok közt dúló harcokban részt vettek nyilas indiánok, néger rabszolgák, félvér testőrök. Ezekben a csatapatétkban edződtek a mi színes bőrű brávoink: félvérek, négerrek, rézbőrűek, akik kezdetben uraik udvarházait védték az indiánok támadásaival szemben, majd a Hollandiával folytatott harcokban, a szökött rabszolgák elleni expedíciókban, a paraguayi háborúban szolgáltak. Nyomatékosan adtak ... a brazil függetlenségi szellemnek Portugália azon törekvéseivel szemben, hogy Brazíliát egyszerűen ültetvényes gyarmataként kezelje. ... a színes bőrű brávoók fejlődtek ezekben a harcokban Amerika svájci gárdájává – ahogy a dél-brazíliai majorkok és hússzáritók feketéit nevezte egyszer egy argentin tiszt...”²⁸

A függetlenné válás előestéjén azok a portugálok – magas rangú tisztviselők, kereskedők - akik valamikor a királyi udvarral érkeztek Brazíliába, és ott végleg berendezkedtek, többségében a portugál párthoz kötődtek. Ellenérdekeltek voltak Brazília re-kolonizációjában, hiszen ezzel korábban szerzett társadalmi és politikai privilégiumaik (a VI. Jánostól kapott címek, földadományok stb.) veszélybe kerültek volna. Ugyanakkor

²⁷ Lásd António Penalves ROCHA: *Idéias antiescravistas da Ilustração na sociedade escravista brasileira*, Revista Brasileira de História [online] Vol. 20. N° 39, (2000) 37-68. http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102-0188200000100003 &lng=en&nrm=iso (2011. V. 26.)

²⁸ Gilberto FREYRE: *Udvarház és szolgaszállás*, ford.: S. TÓTH Eszter, Gondolat, Budapest, 1985. 401-402.

semmilyen lényegi társadalmi vagy kormányzati változást nem támogattak (ezért a brazilok csak „ólom lábúaknak” (*pés de chumbo*) vagyis nehéz fejűeknek csúfolták őket). Péter trónra lépése mellett voltak ugyan, de erős uralkodói hatalmat képzeltek el, az abszolutizmus jegyében. Nem zárkóztak el attól a gondolattól sem, hogy Portugália és Brazília egyszer még újra egyesül a Bragança ház égisze alatt.

A brazil születésű elit megosztott volt. Rio de Janeiro politizáló értelmisége – ügyvédek, újságírók, orvosok – Gonçalves Ledo (1781-1847) körül demokrata csoportosulást hoztak létre. Elképzelésük az volt, hogy a népakaraton alapuló demokráciát összebékítsék a decentralizált monarchiával, mely lényegében nem lehetett volna több, mint az ország egységének szimbóluma. A népszuverenitás nevében elengedhetetlennek tartották, hogy alkotmányozó nemzetgyűlés jelölje ki a formálódó önálló állam jogi kereteit.

A kreolok másik politikai csoportját a brazil arisztokrácia képviselői, a vidék nagybirtokosai alkották, José Bonifácio de Andrada e Silva (1763-1838) vezetésével. Tartottak Ledo elképzeléseitől, a decentralizációban a társadalmi felfordulás melegágyát, az ország egységének felbomlását látták. Intő például szolgát számukra Spanyol-Amerika szétválasztása. Ezért erős uralkodói tekintélyt kívántak, amit csak kis mértékben korlátozhatna az alkotmány.²⁹ A konszenzuális államforma végül is az alkotmányos monarchia lett, míg a társadalom alapvető jellege, rabszolgatartó berendezkedése nem változott. Az új intézményrendszer kiépítésekor olyan fontos kérdésekre kellett választ adni mint, hogy milyen lesz a központi hatalom és a provinciák viszonya; melyek az állampolgári jogok és kötelezettségek; egyáltalán kik is a brazil császárság polgárai?

Uruguay

A mai Uruguay - a spanyoloknak *Banda Oriental* (azaz a La Plata folyó torkolatvidékének keleti partja), a portugáloknak meg *Cisplatina* (vagyis a folyón inneni terület) geo-stratégiaiilag túlságosan is jó elhelyezkedésű ahhoz, hogy bármelyik, a térségben érdekelt hatalom (ide értve az angolokat is, akik 1806-07-ben megpróbálják elfoglalni) könnyen lemondjon róla. Ezért lesz ütköző zóna és csatatér a függetlenné válás elhúzódo folyamatában, és ennek hatására népessége jelentősen csökken.

Uruguay sokáig marginális helyzetű a birodalomban, 1810-ben csak alig több, mint 40 ezer lakosa van. A La Plata-i alkirályságnak (*Virreynato del Río de La Plata*) ezt a részét eleinte szinte kizárólag vad, szabad, saját törvényei szerint élő *corambrerók* lakják - az elnevezés annyit tesz: a marhabőr

²⁹ Vö. Boris FAUSTO: *História do Brasil*, 13. kiadás, EDUSP, São Paulo, 2008 (1994), 120-140.

kikészítésével és eladásával foglalkozó férfi.³⁰

De nemcsak a spanyolok, hanem a portugálok is megvetették a lábukat ezen a vidéken, 1680 óta a La Plata folyó északi partján, Sacramentóban rendezkedtek be. Ugyanakkor Montevideo a spanyol-amerikai koloniális fővárosok legfiatalabbika. Alapítására viszonylag későn, 1724-ben került sor, néhány száz emberrel, és lakóinak száma 1760-ra is alig haladta meg a 2.000 főt, bár a következő századfordulón ez a szám már 15 ezer körül mozgott.³¹ Vonzerejét stratégiai elhelyezkedésén túl, kikötőváros és kereskedelmi centrum mivolta adta. A város társadalma nemzetközi volt, elsősorban a szállító és hajózási vállalkozások tulajdonosai illetve alkalmazottai révén, akiknek főleg a bőr és irha, a sózott hús és rabszolga kereskedelemben voltak érdekeltségeik.

Montevideo háttérvidékének legnagyobb értéke a kiterjedt, nedves és termékeny föld, mely nemsokára a La Plata vidék éléskamrájává tette. A terület szigorúbb kezelése, ellenőrzése a 18. század végétől kezdődött meg. Az itteni lakosság jellemzően mesztic és mulatt - gyakran nomád - pásztor- és vadász nép volt. Az élelem termelés fontosságának növekedésével azonban egy új, erős, birtokos réteg formálódása is megindult. Részben tehető kreolok, részben pedig Észak-Spanyolországból érkező bevándorlók szereztek itt földeket, adomány vagy vásárlás révén. A terület hasznosítása *gauchok* és rabszolgák munkájára épült. Az itt termelt javakkal gyakran maguk a birtokosok kereskedtek.³² Azonban az átvonuló seregek feldúlták a földet és rekviráltak. A harcok során a lakosság fele elpusztult vagy elmenekült.

Az uruguayi függetlenségi mozgalom intellektuális bázisát a városi értelmiség (jogászok, papok) körében kell keresnünk, ugyanakkor társadalmi és anyagi háttérrel jelentett a spanyol ellenes harcban a vidék, a nagybirtokosok és a *gauchok* ereje. A mozgalom definitív kezdetének tekinthető 1811. februári felkelés is a körükből indult ki. Ezzel Uruguay területén is kezdetét vette a spanyol ellenes lázadás, melynek fővezére José Gervásio Artigas (1764-1850) lett, maga is tekintélyes birtokos, kiváló céllövő és lovas. A további harcokban elsősorban a birtokok – melyeket ezen a vidéken *estancia*, *hacienda* vagy Brazíliában *fazenda* néven emlegetnek – uraira számíthatott, akik pénzzel és katonákkal támogatták. Hiszen esetükben a hazafiúi és az egyéni érdek összefonódott, szemben a montevideói kereskedőkkel, akiktől Artigas nem sok segítséget kapott. A kikötő ebben az időben gyakorlatilag elszakadt a belső területektől. Ez a helyzet nem kedvezett a központi intézkedéseknek, Artigas alkotmányozásra nem is gondolhatott. Bizonyos kérdéseket azonban az

³⁰ Silvia DUTRÉNIT: *Uruguay, una historia breve*, Instituto Mora, San Juan Mixcoac, 1994. 20.

³¹ Az adatokat vö. uo. 34.

³² Az uruguayi társadalomról ld. LYNCH (1973): 88-90.

instabil körülmények között is rendezni kívánt. A szabad feketékre, mulattokra és a rabszolgákra nagy szüksége volt a spanyolok ellen lázadó seregben. Ahogy a Buenos Aires-i katonai vezetők, ő is gyakran a szabadulás ígéretével toborzott katonákat, még Dél-Brazíliából is. Egyébként a későbbiek során mind a négy tárgyalt országban a hadsereg lett az a legfontosabb testület, mely a feketék és kevert etnikumúak számára - ha nem is a fehérekkel egyenlő esélyeket, de - felemelkedési lehetőséget, karriert kínált.

Artigas 1815. szeptember 10-ei földreform terve³³ - kísérlet az uruguayi földek igazságosabb, újra felosztására - világossá tette, hogy a kisbirtokosok államát kívánja megteremteni, a külföldiek birtokainak elkobzásával és a szabad feketék, az indiánok valamint a szegény kreolok földhöz juttatásával. Azok a kistermelők azonban, akik Artigastól földet kaptak, 1830-ra jórészt elveszítették tulajdonukat. Csak a tehetősebbek éltek túl a nehéz éveket. Sok kistulajdonosból szegény napszámos lett, emigrált vagy a városban keresett boldogulást, ahol - különösen a háborús helyzetben - nemcsak megélhetést, de nagyobb védelmet is remélt. Az Artigast követő politikai tényezők (sem az argentinok, sem a portugálok, sem az uruguayiak) nem találtak megoldást az évszázadokon át húzóódó földproblémára. Ami annál is súlyosabb volt, mivel a polgári jogok gyakorlását is érintette. A választójog ugyanis Uruguayban szorosan kapcsolódott a vagyoni viszonyokhoz (cenzusos választójog). A földnélküliek szegénysége és politikai jogfosztottsága a személyi függés rendszerét erősítette.

Artigas intézkedései az uruguayi területen érdekelt braziliai és argentin nagybirtokosok pozícióit egyaránt veszélyeztették.³⁴ Mindkét csoport fellélegezhetett, mikor 1817 januárjában a brazil-portugál megszállók, Carlos Frederico Lecor vezetésével, csekély ellenállás mellett elfoglalták Montevideót. A helyi elit és a városi tanács (*cabildo*) megkönnyebbülten működött együtt velük. Ettől kezdve *de facto*, majd a VI. János által összehívott 1821. áprilisi Cisplatin Kongresszus³⁵ határozata nyomán *de jure* is a luzo-brazil egyesült királyság része lett a La Platán-inneni Keleti Tartomány (*Estado Cisplatino Oriental*), a későbbi Uruguay. Azonban a

³³ A *Reglamento provisorio de la Provincia Oriental para el fomento de su campaña y seguridad de sus hacendados* szövegét közli DUTRÉNIT (1994): 273-278.

³⁴ A földreform elemzését ld. Ana FREGA: *Pueblos y soberania em la revolución artiguista: la región de Santo Domingo Soriano desde fines de la colonia a la ocupación portuguesa*, Ediciones de la Banda Oriental, Montevideo, 2007. 283-294.

³⁵ Fábio FERREIRA: *O discurso dos deputados orientais na criação do Estado Cisplatino*. IN: *Anais Eletrônicas do VII. Encontro Internacional da ANPHLAC*, Campinas, 2006. http://www.anphlac.org/periodicos/anais/encontro7/fabio_ferreira.pdf (2010.X.24.) Ld. még Alberto ZUM FELDE: *Proceso Historico del Uruguay*, 10. kiad. Arca, Montevideo, 1987. (1967), 74-87.

portugál királyhoz (illetve 1822-től a brazil császárhoz) hű erők, a Buenos Aireshez húzó tábor és a teljes függetlenséget óhajtó gerillák közt kibékíthetetlen ellentét feszült, a két nagy szomszéd pedig nem habozott beavatkozni, és a maga párthíveit támogatni, akár fegyveresen is. 1825-28-ig ismét háború dúlt Uruguay területén, amit az 1828. augusztusi Rio de Janeiró-i béke zárt le, garantálva az ország függetlenségét, immáron nem a spanyoloktól, hanem Argentínával és Brazíliával szemben.

